
MEGTART A SZÓ

HASZNOSÍTHATÓ ISMERETEK
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR
NYELVHASZNÁLATRÓL

SZERKESZTETTE: CSERNICKÓ ISTVÁN

Milyen kérdésekre kereshet választ az Olvasó ebben a kötetben

- kik és hányan beszélnek a magyar nyelvet Kárpátalján?
- milyen kilátásai vannak a régió magyar közösségének a demográfiai mutatók alapján?
- miért beszél több nyelven is a kárpátaljai magyarok többsége?
- van-e valamilyen rendszer, logika abban, hogy hol, mikor, kivel milyen nyelven beszélünk?
- mi az a kétnyelvűség és milyen típusai vannak?
- milyen társadalmi következményei lehetnek a kétnyelvű nyelvi helyzetnek?
- miért kiegyensúlyozatlan a nyelvtudásunk?
- hogyan válhat valaki kétnyelvűvé a családban és az iskolában?
- milyen kortól lehet/érdemes nyelve(ke)t tanulni?
- miért ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok az anyanyelven való oktatást?
- miért nem ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok a többségi nyelven való tanulást?
- miért használnak a kárpátaljai magyarok ukrán/orosz eredetű szavakat a magyar beszédükben?
- mi az oka annak, hogy időnként egyazon beszélgetésen belül átváltunk egyik nyelvről a másikra?
- mit tartanak szokatlannak a kárpátaljaiak nyelvhasználatában a magyarországiak és miért?
- milyen törvények, rendeletek és hogyan szabályozzák Ukrajnában a nyelvek használatát?

MEGTART A SZÓ

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek
a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette: Csernicskó István

MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
Hodinka Antal Intézet

Budapest – Beregszász, 2010

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Írta:

Beregszászi Anikó
Csernicskó István
Hires-László Kornélia
Karmacsai Zoltán
Márku Anita
Molnár D. István
Molnár József

Szerkesztette:

Csernicskó István

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Intézetében, az MTA HTMTÖ támogatásával.

A kötetben szereplő illusztrációkat válogatta, szerkesztette, a fotókat készítette:
*Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Gönczy Sándor, Karmacsai Zoltán, Makó András,
Márku Anita, Molnár József és Molnár D. István.*
Tipográfia: Fábián Zoltán

A kiadványban szereplő keretes írások nagy része átvett anyag. Ezeknél mindig feltüntettük a forrást.
Ha sem a forrás, sem a szerző nincs jelölve a keretes írásban, a szöveg a szerzők munkája.

A „felélesztett” ír nyelv című írást Bányi Szilvia készítette.
A Hozzáadó kétnyelvűség Európában: Finnország példája című keretes rész szerzője Ferenc Viktória.
A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők Molnár Anita írása.

A kötet kiadását támogatta a:

© A szerzők
© MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és Hodinka Antal Intézet

ISBN 978-963-508-582-8

TARTALOM

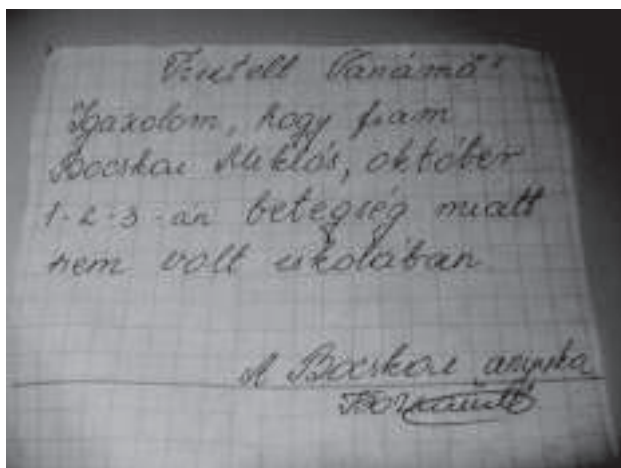
Előszó (Csernicskó István)	7
A kisebbségi nyelvek megtartásának alapvető feltételei (Csernicskó István)	9
AKIK A MAGYAR NYELVET FENNTARTJÁK: MAGYAROK ÉS MAGYAR ANYANYELVŰEK KÁRPÁTALJÁN	13
A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai	15
A kárpátaljai magyarság lélekszáma és területi elhelyezkedése (Molnár József és Molnár D. István)	15
Anyanyelvi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	23
Korszerkezet, nemi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	25
Népszaporulat, migráció (Molnár József és Molnár D. István)	26
Közoktatás, iskolázottság (Molnár József és Molnár D. István)	27
Vallási összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	29
Előrettekintés (Molnár József és Molnár D. István)	30
A KÉTNYELVŰSÉG ÉS A MAGYAR NYELV HASZNÁLHATÓSÁGA	33
Nyelvhasználati helyzetek és színterek	35
Mi a kétnyelvűség? (Csernicskó István)	35
Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” (Beregszászi Anikó, Csernicskó István)	42
A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól (Csernicskó István)	49
Hogyan válhat valaki kétnyelvűvé?	54
A kétnyelvűség típusai a nyelvelsajátítás ideje és indítéka szerint (Csernicskó István)	54
A kétnyelvűség kialakulása a családban, avagy: mikortól lehet/érdemes elkezdni a második nyelv intézményes tanítását/tanulását? (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Karmacsi Zoltán)	56
Tannyelvválasztási útmutató szülőknél és pedagógusoknak (Csernicskó István)	62
Miben segíthetnek a tudományos ismeretek a kisebbségi szülőknél, amikor tannyelvet (oktatási nyelvet) választ gyerekének? (Csernicskó István)	62
Mit mérlegeljen a szülő, amikor az oktatás nyelvéről dönt? (Csernicskó István)	69
Milyen szintű nyelvtudás várható el a kisebbségeiktől? (Csernicskó István)	72
A KÉTNYELVŰSÉG HATÁSA A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVHASZNÁLATRA	77
A nyelvek érintkezése (Csernicskó István)	79
Hatások a szóképzésben és a nyelvi rendszerben	81
A szókölesönzés (Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita)	82
A nyelvérintkezések hatása a nyelvi rendszerben (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	93
A nyelvek egymásra hatása a kommunikatív kompetenciában (Csernicskó István)	98
A kódváltás: váltogatás a nyelvek között (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Márku Anita)	98
A névhasználati és megszólítási szokások (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	103
Egyéb kétnyelvűségi hatások (Csernicskó István)	107

JOGOK ÉS LEHETŐSÉGEK AZ ANYANYELV HASZNÁLATÁRA	111
A nyelvhasználat jogi háttere	113
Ügyfelek és hivatalnokok (Csernicskó István)	113
Az Alkotmány és a törvények (Csernicskó István)	116
Az Ukrajna által aláírt nemzetközi dokumentumok (Csernicskó István)	125
Elnöki, kormány- és miniszteri rendeletek (Csernicskó István)	129
A nyelvi jogokról, összefoglalóan (Csernicskó István)	130
AZ ANYAYNELV FENNTARTÁSÁNAK SZÁNDÉKA.....	137
Kétnyelvű környezet és nemzeti azonosságtudat (Csernicskó István)	139
Ajánlott irodalom (Csernicskó István).....	147

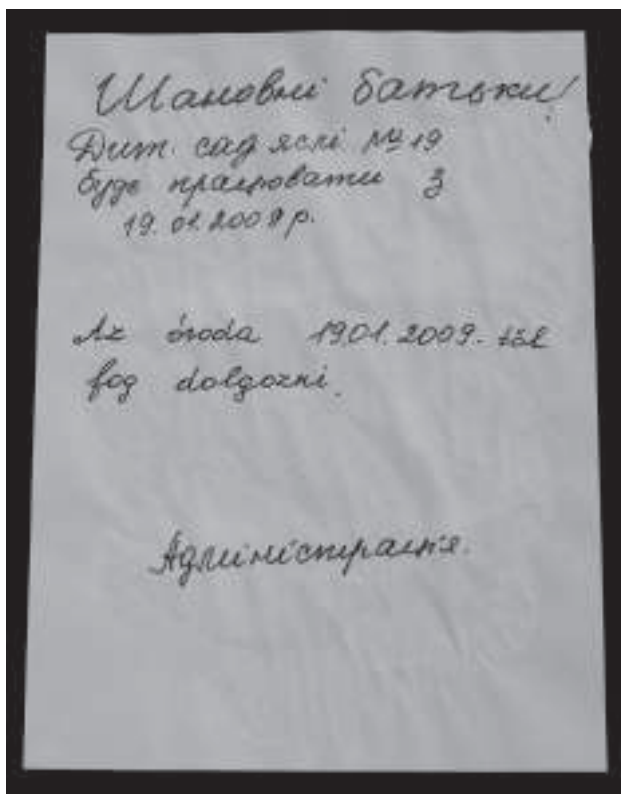
Egyéb kétnyelvűségi hatások

A kétnyelvűségnek (vagyis annak, hogy egyazon személy nem csupán egy nyelvet ismer valamilyen szinten és használ bizonyos helyzetekben) a már ismertetett hatásai mellett számon tarthatjuk az alábbi eseteket is.

A kárpátaljai magyarok jelentős részének például – éppen azért, mert a hivatalos helyzetekben, ahol általában az aláírására szükség van, nem a magyar, hanem a többségi nyelv használatos – nem magyar, hanem cirill betűs az aláírása. (Aki kételkedik ebben, nézze meg családtagjai, barátai személyi igazolványát: az első oldalon, a fénykép alatti aláírás sok esetben ukrán nyelvű.)

Cirill betűs aláírás egy magyar nyelvű szülői igazolváson

Nem a magyarban megszokott dátumformátum egy magyar nyelven írott óvodai hirdetésben

Az sem ritka, hogy – főként a hivatalban dolgozó, ukrán nyelven gyakran író – kárpátaljai magyarok nem a magyar nyelvben szokásos módon (*év, hónap, nap*) írják a dátumot, hanem úgy, ahogyan az a szláv nyelvekben természetes: *nap, hónap, év*.

Azoknál, akiknek nem a magyar (hanem például az ukrán vagy az orosz) a domináns (leggyakrabban használt) nyelvük, az is előfordulhat, hogy amikor magyar nyelven írnak, néha egy-egy cirill betű eszszik a magyar ábécé betűi közé. Tipikusnak tekinthető például, hogy a magyarul gyengébben beszélő, nem magyar tannyelvű iskolában végzett kárpátaljaiak egy része nem a *g, G*, hanem a *d, D* betűből „lágýtja” a *gy, Gy* betűt, ahogyan ez a szláv helyesírásban megszokott. Az ukrán és az orosz helyesírás szerint a *д, Д* betű lágý változatát az úgynevezett lágýító jellel (м’який знак) hozzák létre: *дь, Дь*.

Magyar nyelvű felirat Beregszászban: a gy helyett *dy* szerepel, a *es* pedig „angol módra” *ch*-ként

Láthattuk tehát, milyen hatással van a nyelvi rendszerre és a kétnyelvűiek kommunikatív kompetenciájára, nyelvhasználati szokásaira, nyelvi viselkedésére az, hogy kétnyelvű környezetben élnek. Fontos azonban

megjegyeznünk, hogy a kétnyelvűek nyelvhasználata semmivel sem rosszabb (igaz: nem is jobb), mint az egynyelvűeké, s legalább annyira hatékony, illetve legalább annyira szolgálja az adott közösség kommunikációjának sikerességét, mint az egynyelvű közösségek nyelvhasználati szabályrendszere.

A nyelvi változatosság és a nyelvek egymásra hatása alapvető nyelvi tulajdonság. Hogyan lehetne a magyar nyelv kivétel ez alól? Természetes tehát, hogy vannak eltérések a magyarországi és a különböző államokban élő magyar közösségek nyelvhasználata között. A magyar nyelv változatai közötti különbségek azonban nem csak a kisebbségbe szakadt magyarok miatt léteznek. A különfejlődés ugyanis „kettőn áll”: természetes, hogy a határon túli magyar nemzetrészek nyelve kicsit másképpen, másfelé változott az elmúlt évtizedekben, mint a magyarországi, de hát a trianoni Magyarországon belül sem maradt meg máig a magyar nyelv 1918 előtti állapotában.

„A nyelvi különfejlődésen azonban nem kell mindjárt a legrosszabbat érteni. A nyelvet gyakran szoktuk egy élő szervezethez hasonlítani. Ebben persze sok minden sántít, az viszont helytálló benne, hogy bizonyos megkötésekkel rá is érvényesek az evolúció általános törvényszerűségei. Azok pedig azt mutatják, hogy ha egy élő szervezetnek megváltozik a környezete, akkor csak úgy tud fennmaradni, ha alkalmazkodik hozzá, ha olyan tulajdonságokat fejleszt ki, amelyek az új helyzetben lehetővé teszik a túlélést. Így egyazon fajon belül is több változat jöhet létre, és ez a változatosság nemhogy veszélyeztetné a faj egységét, hanem ellenkezőleg: az új körülmények között éppen ez teszi lehetővé a fennmaradását. Ha tehát a magyar nyelvnek 1918 után országokként egymástól némileg eltérő, a megváltozott körülményekhez is alkalmazkodó változatai alakulnak ki, abban én semmiképpen sem pusztulása előjelét, hanem éppen életképességének bizonyosságát látom.”

Szilágyi N. Sándor: A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 106. old.

A magyarországi és a határon túli magyar nyelvváltozatok közötti eltérések tehát teljesen természetesek, és megszüntetésük mindaddig lehetetlen, amíg a magyar nyelvet beszélők különböző államokban, eltérő politikai, gazdasági, társadalmi rendszerben

élnek (az már más kérdés, hogy ha ezen változtatna valaki, akkor sem tűnének el egy csapásra ezek az eltérések, és minden bizonnyal újabbak is kialakulnának). A magyar nyelv különböző államokban beszélt és írott változatai közötti eltérések jelentős része éppen a politikai, gazdasági és társadalmi rendszerhez szervesen kapcsolódó szóképletben van, illetve abból adódik, hogy a magyarországi magyarok abszolút többsége egynyelvű környezetben él, az államhatárokon túl élők ellenben kétnyelvű környezetben.

Több nép, nyelv és kultúra egymás mellett élése természetesen nem csak a nyelvekben hagy nyomot. Így annak hatása, hogy a kárpátaljai magyarok soknemzetiségű régióban élnek, szükségszerűen nemcsak a magyar nyelv itt használt változataiban mutatható ki, hanem a táplálkozásban, öltözködésben, szokásokban is. Például a legtöbb kárpátaljai magyar családban a magyaros ételek mellett időnként *borsos*, *greckska*, *pelmenyi* is kerül az asztalra, és a *kvaszt*, a *szeljotkát* vagy a *vinyigretet* is sokan szeretik. A nemzetiségileg vegyes lakosságú településeken az is megszokott, hogy a nyugati keresztény kultúrkörhöz tartozó magyarok nem végeznek nagymosást, kerti munkát, amikor a keleti keresztények a húsvétot vagy a karácsonyt ünneplik, s ugyanezt elvárják az ortodox (pravoszláv) szomszédoktól saját ünnepeik idején. Sok kárpátaljai magyar tudatában van annak, hogy amikor szláv kollégái, ismerősei Jézus feltámadását ünneplik, akkor a *Христос воскрес!* üdvözlésre a *Во истине воскрес!* válasz illik. S a legtöbben arról sem feledkeznek meg, hogy január elején, amikor a keleti keresztények a Megváltó születésének megünneplésére készülnek, így köszöntsék ukrán, ruszin, orosz ismerőseiket: *З рiздвом Христовим!*

Azon sem lepődhetünk meg, hogy a népek, nyelvek és kultúrák érintkezése során a népköltészet sem maradhatott érintetlen: „Tény, hogy a magyar és a kárpátukrán nép évszázadok óta tartó interetnikus kapcsolatai mély nyomokat hagytak egymás folklór műfajaiban. Leginkább talán a történelmi mondákban és a katonadalokban mutathatók ki a párhuzamok, hisz a közös történelmi sors ezt indokoltta teszi, de a balladára irányított figyelem sem hasztalan, mert több típus teljes vagy részleges tartalmi hasonlatosságán belül a balladai szövegépítés számos eleme, motívuma között mutatható ki azonosság.” Vári Fábrián László: *Vannak ringó bölcsők. Kárpát-*

aljai magyar népballadák. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2006. 16–17. old.

Az interetnikus kapcsolatok hatása a népzében is tetten érhető: „Bartók Béla saját gyűjtései, illetve az akkor rendelkezésére álló gyűjtemények elemzése alapján (...) kimutatta, hogy a szlovák népzenei anyagnak mintegy 20%-a magyar eredetű, miközben a magyarnak nagyjából 40%-a szlovák, illetve szlovák-morva közvetítésű német dallam.” Liszka József: *Két part között... A népi kultúra helye és szerepe Európa egyik ütközési zónájában.* In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban,* 17–34. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 24. old.

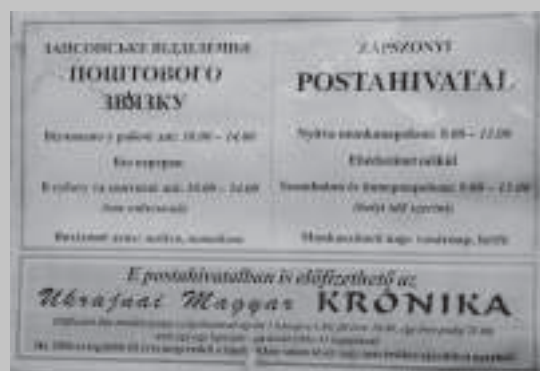
Az, hogy olyan régióban élünk, mely több nép, nyelv, kultúra és vallás metszéspontjában található, nemcsak nyelvhasználatunkra, népzeneinkre, szokásainkra és étkezésünkre van hatással, hanem még arra is, hogyan mérjük az időt.

Az idősebbek még emlékeznek arra, hogy a Szovjetunió fennállása idején az ország európai területein, így Kárpátalján is a moszkvai időszámítás volt a hivatalos, ami két órával jár a közép-európai időszámítás előtt. A Kárpátalján élő magyarok és őslakos (nem a második világháború után betelepült) szlávok órái mégis az ún. helyi, vagyis a közép-európai időt mutatták. A Szovjetunió részét alkotó Kárpátalján könnyen előfordulhatott az, hogy ha valakitől megkérdezték, hány óra van, a pontos idő közlése után hozzátette: *mi szerintünk* (ha magyar volt) vagy *no nauomy* (ha szláv). Ha pedig a hivatalos időt felelte a kérdésre, a Moszkva szerint, illetve *no moszkovski* volt a kísérő szöveg. A hivatalos és a központi idő kettőssége nem okozott zavart a kárpátaljaiak életében. Ha magyarul vagy ukránul kérdezték az időt, a helyi, azaz a közép-európai időt mondták, ha oroszul, akkor a hivatalos időt, azaz a moszkvait. Az utcákon, munkahelyi, iskolai hirdetőtáblákon kifüggesztett plakátokon

megadott kezdési időpontokból még azt is pontosan meg lehetett állapítani, hogy hivatalos rendezvényre (párt- vagy komszomolgyűlésre, november 7-i ünnepi műsorra stb.) vagy helyi érdekű eseményre (pl. Újévi műsoros este) hívogat. Előbbi esetén a kezdési időpont mellett semmilyen jelzés nem szerepelt, utóbbin azonban az időpont után zárójelben mindig ott állt, hogy *h. i. sz.* (helyi idő szerint) vagy *m. i. sz.* (moszkvai idő szerint).

Az időszámítás ilyesfajta kettősségének szimbolikus identitásjelölő szerepe volt. Ezt jelzi, hogy az ukrán elszakadási törekvések, a Moszkvától való függetlenség kivívásának egyik első lépése az volt, hogy 1990. június 1-től Ukrajna egész területén egységesen a kijevi idő vált hivatalossá, ami a moszkvaihoz képest egy órával visszább, a közép-európaihoz viszonyítva pedig eggyel előrébb áll (ha Kijevben dél van, Budapesten még csak 11 óra, Moszkvában pedig már 13 óra van).

A Szovjetunió felbomlása után a kárpátaljai karórák továbbra is őrzik a kettősséget; csak a *Moszkva szerint* helyett már *Kijev szerint* (*за київським часом*) járja. De a *mi szerintünk* és a *no nauomy* maradt. S az egy nyelvű, egykultúrájú magyarországiak egy része ugyanúgy nem érti, hogyan lehet Kárpátalján egyszerre kétféle időszámítás, mint ahogyan azt sem értik néha, miért mondja azt kárpátaljai magyar ismerősük, hogy *Beugrok a gasztronomba, és veszek fél kiló halvát.*

Kétféle időszámítás: magyarul a helyi, ukránul a hivatalos (kijevi) idő szerint van feltüntetve a posta nyitvatartási ideje

- van-e jogunk magyarul fordulni egy-egy hivatalhoz?
- kiírhatjuk-e magyarul is üzletünk, vállalkozásunk nevét?
- reklámozhatjuk-e magyar nyelven cégünk szolgáltatásait?
- kihirdetheti-e magyarul is határozatait egy magyarok lakta település önkormányzata?
- valóban nyelvében él-e a nemzet?
- milyen összefüggés van a kárpátaljai magyarok anyanyelve és nemzeti azonosságtudata között?

ISBN 978-963-508-582-8

9 789635 085828 >

A nyelvészek ma már sokat tudnak arról, milyen alapvető demográfiai mutatókkal jellemezhető a Kárpát-medencei magyarság; konkrét adataik vannak a határon túli magyar nyelvváltozatok jellemzőiről; pontos ismeretekkel rendelkeznek arról, milyen nyelvi jogi helyzetben használatos a magyar nyelv az egyes régiókban; szakmailag megalapozott, saját kutatási eredményekkel is alátámasztható tanácsokkal tudnak szolgálni a kétnyelvűségről és annak hatásairól, a tannyelv-választásról, illetve ennek lehetséges következményeiről stb. Ám ezek a kutatási eredmények és ismeretek csak nehezen (vagy gyakran egyáltalán nem) jutnak el azokhoz, akik mindebből profitálhatnának.

Célunk, hogy a magyar nyelv kárpátaljai változatai kapcsán az elmúlt másfél évtizedben felhalmozott tudományos kutatási eredményeket tájékoztató és ismeretterjesztő szándékkal és formában egyetlen kötetben foglaljuk össze. Munkánk mindezen ismereteket szándéka szerint röviden, könnyen értelmezhető és áttekinthető módon, a nyelvészeti szakképzettséggel nem rendelkező művelt olvasót célközönségként tekintve mutatja be. Könyvünk egyfajta segédkönyve kíván lenni azoknak a szülőknek, akik tanácstalanok abban, milyen tannyelvű iskolát válasszanak gyermekük számára; azoknak a pedagógusoknak (s nem csak a nyelv szakosoknak), akik nap mint nap találkoznak a kétnyelvűség hatásaival tanítványaik nyelvi produkcióiban; azoknak a köztisztviselőknek (polgármestereknek, önkormányzati képviselőknek, helyi politikusoknak), akik egy-egy hivatalos határozat megszövegezése vagy közzététele előtt nem tudják eldönteni, kihirdethetik-e magyarul döntésüket; azon vállalkozóknak, üzletembereknek, akik szeretnék magyarul is kiírni üzletük nevét, hirdetni árukínálatukat és szolgáltatásaikat, megkötni szerződéseiket, ám nem tudják, van-e erre jogi lehetőségük; azon helyi politikusoknak, döntéshozóknak, akik nem tájékozottak a nyelvi emberi jogok területén. Ajánljuk továbbá könyvünket mindazoknak, akik érdeklődnek a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, a Kárpátalján élő magyarok iránt.

